

Г.К. Семянёва

Матранімічныя прозвішчы на тэрыторыі Віцебшчыны: сістэмны і арэальны аспект

У працах, прысвечаных даследаванню адыменных прозвішчаў, асноўная ўвага, як правіла, канцэнтруецца на вывучэнні адзінак, у аснове якіх – мужчынскія імёны. Апісанне ж матранімічных прозвішчаў застаецца па-за ўвагай антрапанімістаў або зводзіцца да некалькіх сказаў. Ліквідаваць гэты прабел – задача прапанаванага артыкула.

Матэрыялам паслужыла картатэка сучасных прозвішчаў жыхароў Віцебшчыны, створаная шляхам выбаркі з «Пагаспадарчых кніг...» XX ст., тэлефонных даведнікаў, а таксама збору матэрыялу падчас лінгвістычных экспедыцый.

Удзельная вага прозвішчаў, асновы якіх утрымліваюць жаночыя імёны, нязначная: ім належыць 0,28% ад агульнай колькасці зафіксаваных на даследуемай тэрыторыі адзінак.

Як адзначае Б.О.Унбегаун, вельмі рэдка матронімы маглі выконваць тую ж функцыю, што і патронімы, – функцыю ідэнтыфікацыі асобы. Часцей за ўсё яны абазначалі незаконнанароджанае дзіця [1].

У складзе прозвішчаў вылучаюцца розныя па характары жаночыя імёны: хрэсныя, старажытнаславянскія, яўрэйскія.

Нярэдка пры ўтварэнні прозвішчаў выкарыстоўваюцца эмацыянальна-ацэначныя формы хрэсных імёнаў: *Глушкін* < Глушка (< Гликерія); *Палашкін* < Палашка (< Пелагея); *Стэфкін* < Стэфка (< Стефанида); *Марусін*, *Масюта* < Маруся, Масюта (< Марія).

Шматаспектны аналіз прозвішча *Стэфкін* дазваляе сцвярджаць, што яно бярэ пачатак менавіта ад жаночага імені, а не ад мужчынскага, як можа здацца на першы погляд. Па-першае, даследчыкамі не адзначана форма на -а (Стэфка) у якасці эмацыянальна-ацэначнай ад мужчынскага імені. Па-другое, нашы назіранні пацвярджаюць факт ужывання на тэрыторыі Віцебшчыны формы Стэфка як эмацыянальна-ацэначнай менавіта ад жаночага імені.

Высокай прадуктыўнасцю на даследуемай тэрыторыі вылучаецца старажытнаславянскае імя Любоў: яно разам з формамі паслужыла базай для ўтварэння шэрагу прозвішчаў, сярод якіх *Любашка*, *Любашкаў*, *Любчык*, *Любчанка*. Сказанае дае падставы меркаваць, што імя Любоў было надзвычай папулярным падчас прозвішчаўтварэння. Аднак неабходна агаварыцца: усе пералічаныя вышэй прозвішчы могуць быць і адапелятыўнага паходжання ад прыметнікаў *люб*, *люба* [2].

Намі зафіксавана некалькі прозвішчаў, якія ўтварыліся не ад імёнаў, а ад мянушак жанчын. Так, напрыклад, прозвішча *Семяніхін* паходзіць ад мянушкі Семяніха, якая мае значэнне 'жонка Сямёна', *Васілішын* – ад Васіліха 'жонка Васіля'. Як бачым, прыведзеныя прозвішчы хоць і ўтвораны ад жаночых найменняў Семяніха і Васіліха, тым не менш звязаны з мужчынскімі імёнамі Сямён, Васіль. Адзінкі, падобныя на апісаныя, Б.О.Унбегаун называе *андраматранімічнымі* і адзначае, што яны вядомы з XVI ст., адсутнасць жа палаталізацыйнага пераходу *x > ш* перад *и* якраз і пацвярджае факт іх адносна пошняга паходжання [1, с. 21].

На існаванне адзінак, падобных на прыведзеныя, звяртаў увагу яшчэ М.В. Бірыла, калі аналізаваў помнікі XVI-XVIII стст. Ён пісаў, што «ў многіх выпадках у найменнях асоб жаночага полу жаночае імя не ўжывалася. У такім разе найменне характарызавала жанчыну па імені мужа» [2, с. 173]. Прычына такой з’явы ў абмежаваным становішчы жанчыны, якое характарызуецца «поўнай эканамічна-гаспадарчай, юрыдычнай і асабістай залежнасцю яе ў дашлюбны час ад бацькі, а ў пасляшлюбны перыяд ад мужа» [2, с. 307].

Не лішнім будзе адзначыць, што традыцыя называння жанчыны па імені мужа захавалася і ў нашы дні. Пра гэта сведчаць вынікі нашых шматлікіх назіранняў і апытванняў.

На Віцебшчыне выяўлена некалькі адзінак, што паходзяць ад жаночых найменняў, у аснове якіх – прафесія або занятак мужа. У такіх выпадках антрапонім адлюстроўвае сацыяльны стан жанчыны. Напрыклад, *Афіцэркін* < афіцэрка ‘жонка афіцэра’; *Салдаткін* < салдатка ‘жонка салдата’; *Каваліхін* < каваліха ‘жонка каваля’.

Намі зафіксавана каля двух дзесяткаў яўрэйскіх прозвішчаў, якія паходзяць ад імёнаў жанчын. Трэба адзначыць, што некаторыя даследчыкі (П. Леві, Ю. Радзько) не прызнаюць існавання чыста яўрэйскіх прозвішчаў і матывуюць гэта наступным: яўрэі часта насілі неяўрэйскія імёны, запазычаныя ў народаў, на тэрыторыі якіх пражывалі, а яўрэйскія біблейскія імёнамі карыстаюцца падстаўнікі неяўрэйскай нацыянальнасці. Аднак мы прытрымліваемся думкі вучоных (Г. Кеслер, А. Доза, П. Лебель, А. Прыблуда), што сцвярджаюць адваротнае: існуе шэраг прозвішчаў, носьбітамі якіх з’яўляюцца толькі яўрэі. Таму можна гаварыць пра спецыфічную яўрэйскую антрапанімію.

Тут і далей пад яўрэйскія мы, услед за А.С. Прыблудам [3], разумеем прозвішчы, якія ўтвораны ад: 1) біблейскіх імёнаў, што не ўвайшлі ў святцы хрысціянскіх цэркваў, напрыклад, *Ізраілеў*, *Саламонаў*; 2) старажытна-яўрэйскіх імёнаў паслябіблейскага перыяду, якія не маглі ўвайсці ў святцы і таму не былі ўспрыняты неяўрэямі, напрыклад, *Хаімаў*, *Якіраў*; 3) імёнаў, што для яўрэяў з’яўляюцца запазычанымі, але на мове ідыш гучаць не так, як у мове-крыніцы, напрыклад, грэчаскае імя *Аляксандр* на ідыш вымаўляюцца як *Сендер*, а ўтвораныя ад яго яўрэйскія прозвішчы – *Сендзераў*, *Шэндзераў*, *Шандзяровіч*; 4) імёнаў, якія лінгвістычна ўзыходзяць да нямецкай або іншай мовы, аднак у іменаслоў гэтых моў не ўключаны і ўжываюцца толькі яўрэямі, напрыклад, *Лейбман*, *Герцман*.

Неяўрэйскія з’яўляюцца прозвішчы, утвораныя ад біблейскіх імёнаў, якія ўключаны ў святцы хрысціянскіх цэркваў і шырока ўжываюцца прадстаўнікамі розных нацыянальнасцей: *Агееў*, *Амосаў*. У яўрэяў большасць такіх імёнаў выйшла з ужытку.

Адносна прозвішчаў, што ўтрымліваюць біблейскія імёны, якімі карыстаюцца як яўрэі, так і неяўрэі, падкрэслім наступнае: адрозніць яўрэйскае прозвішча ад неяўрэйскага можна па гучанні, бо ў рускай і беларускай транскрыпцыі такія адзінкі вымаўляюцца зусім не так, як на мове ідыш. Напрыклад, на мове ідыш гучыць *Шимон*, *Шимен*, традыцыйнае ж рускае напісанне – *Симон*, *Семён*, беларускае – *Сямён* [4].

На Віцебшчыне бытуюць наступныя яўрэйскія прозвішчы, утвораныя ад жаночых імёнаў: а) матранімічныя адзінкі на *-ман* ‘муж’, напрыклад, *Рутман* ‘муж жанчыны па імені Рут’; *Дрэйман* ‘муж Дрэйзе’; *Шломан* ‘муж Шломіт’; б) антрапонімы, утвораныя семантычным шляхам ад імён жанчын, напрыклад, *Рыка*, *Рыхель*, *Ракель*.

Падагульняючы вышэй сказанае, трэба адзначыць, што невялікая колькасць прозвішчаў, у аснове якіх старажытныя славянскія і хрэсныя жаночыя імёны, можа быць растлумачана некалькімі прычынамі: 1) дзіця называлі, як

правіла, па імені галавы сям'і (за выключэннем выпадкаў, калі яно было неза-
коннанароджаным); 2) у царкоўных календарых жаночых імёнаў значна менш,
чым мужчынскіх; 3) на даследуемай тэрыторыі існавала традыцыя называння
замужніх жанчын па імені мужа, незамужніх – па імені бацькі.

Заўважаецца, што на Віцебшчыне сярод яўрэйскіх прозвішчаў значна прэ-
валююць адзінкі, у аснове якіх жаночыя імёны. Гэты факт тлумачыцца, на наш
погляд, традыцыйна вядучай роляй жанчыны, а не мужчыны, у яўрэйскай
сям'і.

Аналіз геаграфіі бытавання матранімічных прозвішчаў, апісаных вышэй,
выявіў цікавую, на наш погляд, заканамернасць.

Па-першае, матранімічныя прозвішчы сустракаюцца ва ўсіх раёнах
Віцебскай вобласці. Таму можна сцвярджаць, што традыцыя называння асобы
па імені маці або жонкі (яўрэйскія прозвішчы) існавала на ўсёй даследуемай
тэрыторыі і не абмяжоўвалася нейкім пэўным рэгіёнам.

Па-другое, у пераважнай большасці выпадкаў носьбітам матранімічнага
прозвішча з'яўляецца адзін чалавек або адна сям'я, таму распаўсюджанне
такіх антрапонімаў абмежавана тэрыторыяй аднаго населенага пункта, радзей
– аднаго сельскага савета. Напрыклад, прозвішча *Дрэyman* зафіксавана толькі
ў в. Мар'янава Лёзненскага р-на, яго носьбітам з'яўляецца адзін чалавек;
прозвішча *Рыка* – у в. Жалудова Шумілінскага р-на (1 носьбіт); прозвішча
Рутман – у в. Лукомль Чашніцкага р-на (4 носьбіты, або адна сям'я);
прозвішча *Палашчанка* – у в. Аската Гарадоцкага р-на (1 носьбіт); прозвішча
Любашкаў – у в. Шалепіна Гарадоцкага р-на (1 носьбіт) і інш.

Гэтая асаблівасць можа быць растлумачана наступным: матранімічныя
ўтварэнні не замацоўваліся за пэўным родам у якасці яго ідэнтыфікатара і та-
му не перадаваліся з пакалення ў пакалення, як, напрыклад, патранімічныя
прозвішчы. Матранімічныя і андраматранімічныя адзінкі знікалі, як толькі сям'я
набывала гаспадара і становілася поўнай.

Прыведзеныя факты пацвярджаюць думку, што ўтварэнне прозвішчаў ад
жаночых імёнаў – не характэрны для беларускай антрапаніміі працэс.

ЛІТАРАТУРА

1. *Унбеггаун Б.О.* Русские фамилии (Перевод с англ.). М., 1989. С. 21.
2. *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія: Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. Мн., 1966. С. 261.
3. *Прыблуда А.С.* Еврейская антропонимика и ее особенности // *Onomastica..* – Рос. XXIII. Wrocław, 1978. С. 257-271.
4. *Справочник личных имён народов РСФСР.* М., 1981. С. 42.

S U M M A R Y

The surnames formed from female personal names are analyzed in the article. The surnames derived from ancient Slavonic, Christened and Jewish names are described.

Поступила в редакцию 7.06.2001